

Fafnir – Nordic Journal of Science Fiction and
Fantasy Research
journal.finfar.org

Lectio praecursoria:
Lastenkulttuurisen kauhun maastoa kartoittamassa

Susanne Ylönen

Susanne Ylönen (FT) puolusti väitöskirjaansa Tappeleva rapuhirviö: kauhun estetiikka lastenkulttuurissa Jyväskylän yliopistossa 5.3.2016. Tämä essee on muokattu versio väitöstä edeltäneestä lectio praecursoria -esitelmästä. Ylönen väitöskirja on luettavissa Jykdok-julkaisuarkistossa <https://jyx.jyu.fi/dspace/handle/123456789/48906>

Avainsanat: kauhu, estetiikka, lastenkulttuuri, härmistäminen

Tietoa kirjoittajasta: Susanne Ylönen (FT, taidekasvatus) toimii post doc -tutkijana Jyväskylän yliopistolla, taiteiden- ja kulttuurintutkimuksen laitoksella. Yhteydenotot: sucoylon@student.jyu.fi.

I

Kauhu on pelon ja inhon tunteita yhdistelevä tunne. “Kulttuurinen” kauhu puolestaan on ilmiö, kulttuurituotteiden ja kertomusten kautta välittyvä, affektiivinen asia, eli asia, joka koskettaa meitä tai pyrkii koskettamaan meitä tietyllä tavalla, esimerkiksi karvat nostattavasti, huvittavasti, jännitystä herättäen tai moraalista närkästyttäen lietsoen.

Voimme kauhistua kohdatessamme jotakin hirvittävää, yhtäkkistä ja moraalisesti tai aistillisesti haastavaa, kuten merihirviön, hirmumyrskyn, sarjamurhaajan tai onnettomuuspaikan. Ja kertoessamme näistä kohtaamisista muille, voimme pyrkiä tehostamaan tarinoitamme lisäämällä niihin kuulijoita liikuttavia tyylitekijöitä, kuten äänensävyn vaihteluita, ilmeitä ja narratiivisia elementtejä, jotka antavat tarinoille esimerkiksi “paljastavan” tai järkyttävän luonteen.

Kulttuurinen kauhu rakentuu siis osittain kauhistumisen tunteen kautta tai sen varaan. Se ei kuitenkaan määrity pelkästään kauhun tunteen mukaan. Kulttuurista kauhua ei ole vain se, mikä onnistuu kauhistuttamaan vaikkapa minua. Kauhistuttamaan pyrkivät kertomukset eivät myöskään yksinkertaisesti aina onnistu tavoitteessaan ja jotkut kauhuksi luetut teokset on suunniteltu alunperinkin lähinnä naurattamaan tai viihdyttämään kuulijoita.

Kulttuurinen kauhu on siis lopulta varsin monipuolinen ilmiö. Eikä se rajoitu vain kauhugenren edustajiin. Hyvän esimerkin tarjoaa lastenkulttuuri. Lapsille suunnattua kauhua ei mielletä useinkaan genremielessä “oikeaksi” kauhuksi, koska se on yleensä pehmeämpää ja “lapsellisempää”, eli esimerkiksi yksinkertaistavampaa, kuin aikuisille suunnattu kauhu. Samalla monet lasten suusta kuullut asiat voivat kauhistuttaa aikuiskuulijoita, koska ne ovat odottamattomia ja sopimattomia tai tarkoituksellisesti hyvää makua uhmaavia.

Onkin olennaista huomioida, että lastenkulttuurilla voidaan tarkoittaa kahta eri asiaa. Yhtäältä sillä voidaan viitata lapsille luotuun kulttuuriin, kuten esimerkiksi lastenkirjoihin, jotka ovat useimmiten aikuisten tekemiä ja ostamia, vaikka niiden ensisijaisena yleisönä pidetään lapsia.

Ja toisaalta sillä voidaan tarkoittaa lasten itsensä luomaa kulttuuria, kuten pelejä, leikkejä, loruja ja ylipäättään lasten vertaiskulttuurista toimintaa.

Lastenkulttuurinen kauhu voikin olla monenlaista. Se voi olla inhottavaa, kuten Laura Ruohosen ideoiman Päätai Väätäisen kohdalla. Tai se voi olla lievästi pelottavaa ja opettavaista, kuten Philippa Leathersin *Hui, sano! pikkukani* -tarinassa, joka kertoo varjoansa pelkäävästä kanista. Se voi myös olla älyllistä epätietoisuutta herättävää, kuten Neil Gaimanin *The Wolves in the Walls* -kuvakirja osoittaa. Ja sen kautta voidaan käsitellä toiseutta ja ulkopuolisuutta, mikä näkyy hyvin esimerkiksi Tove Janssonin luoman, Muumeista tutun, Mörön kohdalla. Monien parodialaulujenkin kohdalla on usein kyse jostakin kauhistuttavasta ja monet näistä rallatuksista liitämme nimenomaan lapsuuteen.

Varhaisemman lastenkirjallisuuden väkivallalla uhkailevasta kasvattavuudesta on siirrytty viime vuosisadan myötä lapsiystävällisempiin ja viihdyttävämpiin kauhutarinoihin, mutta käytännössä lapsille suunnattuja kauhutarinoita leimaa edelleen viihdyttämisen ja kasvattavuuden välillä tasapainoilu. Samalla lasten itsensä tuottamaa kauhukulttuuria leimaa ajasta toiseen myös esimerkiksi aikuiskulttuurin karnevalisoiminen ja eräänlainen tahallinen, räävitön kauhistuttaminen.

II

Kauhistuttava kokemus muuttuu siis kulttuuriseksi kauhuksi vasta, kun siitä kerrotaan jollekulle toiselle, eli kun siitä tehdään verbaalisesti tai visuaalisesti kommunikoitu asia, esimerkiksi kertomus tai kuva tai vaikkapa lehtijuttu. Tällaisenaan sitä leimaavat monenlaiset kerronnan konventiot. Olemme tottuneet tunnistamaan kauhuksi yliluonnolliset ilmiöt, kuten kertomukset kummituksista tai henkiin heräävistä kuolleista ja tiedämme, että kauhugenren tavanomaiseen kuvastoon kuuluvat myös hämärit, autioituneet talot ja -linnat, mielenvikaisuus ja väkivaltarikokset. Voimme myös herkistyä kertojan pahaenteiseksi kuiskaukseksi hiipuvalla äänensävyllä, tummansävyiselle musiikille ja koville, leikkaaville äänille, pimeydelle ja verkkokalvoillemme hyökkäävillä yhtäkkisillä valoilla.

Kauhu on siis osittain hyvin konventionaalista. Samalla sen olemassaolossa ja kulutuksessa on kuitenkin myös jotain mystistä. Minua kiinnostaakin tutkimuksessani paitsi tragedian paradoksi, eli kysymys siitä, miksi ihmiset hakeutuvat heitä surettavien tai järkyttävien tarinoiden pariin, myös se, miten kulttuurisesta kauhusta voidaan puhua yhtä aikaa sekä “sairaana”, “ei yhtään pelottavana” ja “hervittävän hauskana”. On selvää, että käytämme kauhistuttavia tarinoita kertoessamme hyväksemme erilaisia vakiintuneita kerronnan keinoja, mutta kiinnostavaa on myös se, minkälaisiin merkityksellistämisen tapoihin tukeudumme arvottaessamme näitä kauhua välittäviä tai kauhun perinteeseen tukeutuvia esityksiä.

Tutkin siis väitöskirjassani sitä, miten se, miten kauhusta puhutaan, vaikuttaa siihen, miten se koetaan.

Kauhun *estetiikasta* puhuminen korostaa sitä, että tarkastelu suunnataan niihin esteettisiin valintoihin, jotka saavat kauhistuttavat asiat tuntumaan hervittäviltä, miellyttäviltä, kiinnostavilta tai hauskoilta. Estetiikka tarkoittaa siis tässä yhteydessä aistikokemuksiin ja tyyllitekijöihin keskittymistä. Terminä se liittyy tutkimukseni perinteisesti kauneutta ja sen kokemista tutkivaan filosofian haaraan, mutta tässä tutkimuksessa se tarkentuu koskemaan nimenomaan inhottaviksi ja järkyttäviksi koettuja sisältöjä ja esitystapoja, joita se tarkastelee maistelevaan, pohdiskelevaan sävyyn. Kysymykseen siitä, mitä yhteiskunnallista hyötyä tällaisesta pohdiskelevasta, tunnevaikutuksia maistelevasta tutkimuksesta on, voidaan vastata, että kulutusvalintamme eivät suinkaan ole merkityksettömiä, kun pyritään ymmärtämään sitä, mitä toivomme tai pelkäämme tai pidämme tärkeänä. Kulttuuri-ilmiöiden tutkimus tekee näkyväksi niitä arvoja, jotka ohjaavat

jokapäiväistä toimintaamme. Sellaisenaan se lisää itseymmärrystämme ja auttaa meitä rakentamaan yhteiskuntaamme esimerkiksi tasa-arvoisempaan suuntaan.

Lastenkulttuurin kauhujen kohdalla estetiikkaan keskittyvä fokus tuo esiin esimerkiksi söpöilyn lapsuutta hallinnoimaan pyrkivät motiivit. Söpöys, joka voidaan ymmärtää ihailtavaksi lapsimaisuudeksi, on noussut lastenkulttuuria hallitsevaksi tyylikelementiksi 1900-luvun aikana. Se tekee pelottavista eläimistä, kuten karhuista, hallittavia ja kodikkaita nalleja. Samalla se tekee lasten toiseudesta ihailtavaa ja puristeltavan tai syötävän ihanaa. Kuvakirjoissa seikkailevat söpöt pienet hirviöt edustavatkin usein lapsia. Sen sijaan, että ne uhmaisivat yhteisön normeja, kuten “kunnon” hirviöt tekevät, ne osallistuvat usein näiden normien ylläpitoon.

Pikkuhirviöt osoittavat, että lasten kuuluukin olla vähän hirveitä, eli heidän kuuluu olla joskus kiukkuisia ja aikuisten kanssa eri mieltä. Samalla ne osoittavat kuitenkin myös, että tämä hirviöyys on täysin hallittavissa, kunhan tulkitsemme sen söpöilevien lasien läpi, eli kun muistutamme itseämme siitä, että tämän hirviöyden alla on ja sen pohjana toimii itse asiassa, arvostettava, ihailtava erilaisuus.

Tässä, kauhun estetiikkaa käsittelevässä tutkimuksessa, lastenkulttuurin painotus mahdollistaa siis muun muassa lasten ja aikuisten välisten, kauhisteluun liittyvien valtasuhteiden tarkastelun. Nämä valtasuhteet näkyvät esimerkiksi kysymyksissä sopivuudesta.

Se mikä on sopivaa, on useimmiten aikuisten määrittelemää. Mediasisältöjä koskevien rajojen vetäminen on vastaus aikuisten ylläpitämään, lapsuuden rajoja ja lasten hyvinvointia koskevaan, huoleen. Kuvaohjelmille annetut ikärajan esimerkiksi perustuvat ajatukselle, jonka mukaan lapset tarvitsevat suojelua paitsi fyysisesti, myös henkisesti. Diskursiivisesti katsottuna on mielenkiintoista tarkastella vaikkapa sitä, puhutaanko huolipuheen piirissä lapsen, lasten vai lapsuuden suojelusta. Lapset kun ovat todellisia yhteiskunnan jäseniä, siinä missä lapsi ja lapsuus edustavat usein jonkinlaista essentialistista tai universalisoivaa ja ihannoivaa käsitystä siitä, minkälainen lapsen tai lapsuuden tulisi olla.

Lisäksi mielenkiintoista on mielestäni pohtia myös sitä, miksi huolen kohteeksi nousevat nykyään usein nimenomaan kuvat, eivätkä sanat. Miksi juuri kuvan pelätään järkyttävän nuorta mieltä enemmän kuin sanallisen tarinan? Ja miksi liikkuva kuva koetaan staattista kuvaa huolestuttavammaksi? Kansallisen audiovisuaalisen instituutin tai sen alla toimivan mediakasvatus- ja kuvaohjelmayksion hallinnoimat ikärajan eivät tunnetusti koske kirjallisuutta.

III

Tutkimukseni tärkeimpiin saavutuksiin lukeutuu esteettisen härmistämisen käsite, tai sen kääntäminen ja laajentaminen. Jos meiltä on aikaisemmin puuttunut termi, joka kuvaa yhtä aikaa sekä slasher-tyyppin ruumiskauhua, että makaabereita pilkkalauluja, se on nyt tässä. Kansankielisesti kyse on alentavasta härskiydestä ja inhottamaan tai huvittamaan pyrkivästä merkityksellistämisestä. Abstraktien asioiden, kuten kuoleman kohdalla, esteettinen härmistäminen toimii konkretisoivana esitys- ja tulkintatapana. Ihannoidun sankarikuoleman tai romantisoitujen vampyyrien sijaan se keskittyy elämän ja kuoleman välisen rajankäynnin sottaisuuteen, prosessiin, joka alentaa meidät, sivilisaatioiden ja korkeakulttuurin luojat, madon ruuaksi tai, fantastisemmin ajateltuna, aivottomiksi, kömpelöiksi zombeiksi.

Härmistävää on esimerkiksi eritteisiin keskittyminen. Mätänevä liha, märkivä haava ja tahmea veri ovat muistutuksia kuoleman ja elämän materiaalisuudesta. Lisäksi härmistäviksi voidaan lukea myös erinäiset rajanylitykset. Härmistäminen menee merkityksellistämisen tapana ihon alle. Se pistää, ja inhottaa ja haastaa hyvän maun, kuten musta huumori tekee. Huomionarvoista on kuitenkin myös ennen kaikkea se, että mustassa huumorissa havainnollistuva esteettinen härmistäminen on söpöilyn tavoin kauhun hallintakeino.

Tätä hallinnan mekaniikkaa voidaan havainnollistaa myös esimerkiksi väitöskirjaprosessin avulla. En olisi selvinnyt prosessin loppuun asti, ellen olisi välillä nauranut itselleni esimerkiksi *PhD-comics* -sarjakuvan kautta. Väitöskirjaprosessihan alkaa jonkinlaisesta pelonsekaisesta kunnioituksesta, jossa tutkimustulokset ja niihin johtava polku näyttäytyvät aloittelevalla tutkijalla jollain tapaa ylevöitettynä, jonkinlaisina kaukana hämmöittävinä, muodottomina asioina. Tutkijan polku on pimeä ja täynnä eksistentiaalisia pelkoja, mikä liittyy kai osittain siihen, että tohtorikoulutettava tekee sen aikana myös eräänlaista identiteettityötä: hän pyrkii irtautumaan opiskelijan statuksesta tunnustelee sitä, miltä tutkijan rooli tuntuu.

Käytännössä tutkimuksen kirjoitusprosessi johtaa siihen, että tohtorikoulutettavan ajatukset kirkastuvat vähä vähältä. Kirjoittamisen myötä tutkimuksen tekeminen alkaakin muistuttaa ehkä enemmänkin jonkinlaista puutarhanhoitoa kuin avaruusmatkaa. Sitä karsii risukkoa antaakseen tilaa muutamalle kauniiksi kokemalleen ajatuskukalle. Alun kunnioituksesta siirrytään näin tutkimuksen edetessä tutkijan arkeen, jossa kirkaat ideat näyttäytyvät valistusfilosofi Edmund Burken sanoja seuraten lopulta helposti varsin ”pieninä” ideoina tai jopa itsestään selvyyksinä.

Lopulta, pitäessään painettua väitöskirjaa käsissään, tohtorikoulutettava ei ehkä voi olla ajattelematta, kuinka helppoa kirja olisi heittää maahan ja ajaa pyörällä sen yli. Tällainen puhdistautumisrituaali voisi olla jonkun mielestä loukkaava. Mutta väitökseen valmistautuvalle, tai vasta väittelelle tutkijalle se näyttäytyy myös melko vapauttavana fantasiana.

IV

Edellä esitetty tutkimuksen kuvaus kuvaa siis työssäni hahmottelemani esteettisten lähestymistapojen kolminaisuutta. Se kuvaa sitä, miten jokin suuri ja muodoton voidaan ottaa askel askeleelta haltuun, kunnes siitä voidaan tehdä pilaa.

Väitöskirjatyössä tämä haltuunotto prosessi voi ottaa aikansa. Jos olisin valmistunut tavoiteajassa, olisin ehkä ehtinyt esittää vain muutaman siistityn ajatuksen. Tällaisenaan, yli vuoden yliajalle menneenä, voin kuitenkin ylpeänä kertoa, että koen ohittaneeni tämän kaunisteleavan pienten löytöjen vaiheen. Sen toiselta puolen olen löytänyt, esimerkiksi esteettisen härmistämisen myötä, uudenlaisen ärsyttävän suttuisuuden. Samalla tekemistäni pienistä löydöistä on versonut uusi kasa häiritseviä kysymyksiä, uusia tutkimuksen alkuja. Mutta sitähan tutkimuksen tekeminen lopulta on: päättymätön prosessi, jossa jokainen ahaa-elämys generoi vain uusia, vielä kartoittamattomia ulottuvuuksia.

Viitteet

Burke, Edmund. *A Philosophical Enquiry into the Origin of Sublime and Beautiful*. London, New York: Routledge and Kegan Paul & Columbia University Press, 1958. Print.